

PAPER

O'QUVCHILARDA KITOBXONLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

Matvapayeva Robiya Maqsud qizi^{1,*}

¹Tadqiqotchi

* matvapayeva418@gmail.com

Abstract

Mazkur maqolada o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish jarayonining pedagogik mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda motivatsion, didaktik, tarbiyaviy va ijtimoiy-pedagogik mexanizmlarning o'rni yoritilib, ularning amaliy samaradorligi aniqlangan. Olib borilgan pedagogik tajriba-sinov ishlari natijalari o'quvchilarning mutolaaga bo'lgan qiziqishi va o'qish faolligi oshganini ko'rsatdi.

Key words: kitobxonlik madaniyati, pedagogik mexanizm, mutolaa, o'quvchi, motivatsiya, ta'lim jarayoni.

KIRISH

Globalashuv va raqamli axborot muhitining kengayishi sharoitida o'quvchilarning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishi pasayib borayotgani dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Kitobxonlik madaniyati shaxsning intellektual, ma'naviy va axloqiy rivojlanishida muhim omil bo'lib, u o'quvchining mustaqil fikrlashi, nutq boyligi va dunyoqarashini shakllantiradi. Zamonaviy ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri — o'quvchilarda kitob o'qishga bo'lgan barqaror ehtiyojni shakllantirishdir. Bu jarayon tasodifiy emas, balki

aniq pedagogik mexanizmlar asosida tashkil etilishi zarur. Shu bois mazkur tadqiqot o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning samarali pedagogik mexanizmlarini aniqlash va ularning amaliy ahamiyatini asoslashga qaratilgan. Tadqiqot maqsadi: o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda pedagogik mexanizmlarning samaradorligini aniqlash. Zamonaviy ta'lim jarayonida kitobxonlik madaniyatini shakllantirish muammosi alohida pedagogik ahamiyat kasb etmoqda. Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, raqamli vositalarning keng tarqalishi o'quvchilarning an'anaviy kitob o'qishga bo'lgan munosabatiga

Compiled on: January 4, 2026.

Copyright: ©2025 by the authors. Submitted to *Advances in Science and Education* for possible open access publication under the terms and conditions of the [Creative Commons Attribution \(CC BY\) 4.0 license](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bois kitobxonlik madaniyatini shakllantirish masalasi pedagogika fanining dolzarb tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarda kitobxonlik madaniyati tushunchasi shaxsning mutolaa jarayoniga ongli munosabati, kitob tanlash, uni tushunib o'qish, mazmunini tahlil qilish va hayotiy faoliyatida qo'llay olish qobiliyatlari majmui sifatida talqin etiladi. Bu tushuncha nafaqat o'qish texnikasini, balki o'quvchining ma'naviy, intellektual va axloqiy rivojlanishini ham o'z ichiga oladi.

Tadqiqot vazifalari:

- kitobxonlik madaniyati tushunchasining pedagogik mazmunini tahlil qilish;
- asosiy pedagogik mexanizmlarni aniqlash;
- tajriba-sinov ishlari orqali ularning samaradorligini baholash.

Tadqiqot metodlari:

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- Nazariy metodlar: pedagogik va psixologik adabiyotlarni tahlil qilish, umumlashtirish va taqqoslash.
- Empirik metodlar: so'rovnoma (o'quvchilarning kitob o'qishga munosabatini aniqlash);
- kuzatish (mutolaa jarayonidagi faollikni baholash);
- suhbat (o'quvchilar va o'qituvchilar bilan).
- Pedagogik tajriba-sinov:
- tajriba va nazorat guruhlarini tashkil etish;
- kitobxonlikni rivojlantirishga qaratilgan maxsus mashg'ulotlarni o'tkazish.

Tajriba-sinov ishlari davomida quyidagi pedagogik mexanizmlar joriy etildi:

- motivatsion mexanizm (rag'batlantirish, qiziqarli mutolaa shakllari);
- didaktik mexanizm (yoshga mos adabiyot tanlash, o'qish strategiyalari);
- tarbiyaviy mexanizm (axloqiy muhokamalar, qahramonlar tahlili);
- ijtimoiy-pedagogik mexanizm (oila va kutubxona bilan hamkorlik).

Kitobxonlik madaniyati tushunchasining ilmiy-pedagogik mohiyati. Kitobxonlik madaniyatini shakllantirish zarurati bir qator pedagogik omillar bilan izohlanadi. Avvalo, kitob o'quvchining tafakkurini rivojlantiruvchi asosiy manba

hisoblanadi. Mutolaa jarayonida o'quvchi mustaqil fikrlash, tahlil qilish, taqqoslash va umumlashtirish ko'nikmalarini egallaydi.

Shuningdek, kitobxonlik madaniyati:

- o'quvchilarning nutq madaniyatini rivojlantiradi;
- ma'naviy-axloqiy tarbiyani ta'minlaydi;
- ijodiy fikrlashni shakllantiradi;
- ta'lim sifatining oshishiga xizmat qiladi.

Bugungi kunda o'quvchilarning qisqa, vizual axborotga o'rganib qolishi chuqur mutolaa qilish ko'nikmalarining sustlashishiga olib kelmoqda. Shu sababli ta'lim muassasalarida kitobxonlik madaniyatini shakllantirish tizimli pedagogik jarayon sifatida tashkil etilishi lozim.

Kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning asosiy pedagogik mexanizmlari

O'quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan pedagogik mexanizmlar asosida amalga oshiriladi.

Motivatsion mexanizm. Mazkur mexanizm o'quvchilarda kitob o'qishga bo'lgan ichki ehtiyojni shakllantirishga qaratilgan. Rag'batlantirish, qiziqarli topshiriqlar, musobaqalar va o'qituvchining shaxsiy namunasi bu mexanizmning muhim vositalari hisoblanadi.

Didaktik mexanizm. Didaktik mexanizm mutolaa jarayonini to'g'ri tashkil etish, yosh va individual xususiyatlarga mos adabiyot tanlash, matn bilan ishlash metodlarini qo'llashni nazarda tutadi.

Tarbiyaviy mexanizm. Mazkur mexanizm kitob orqali o'quvchilarda axloqiy, estetik va ma'naviy fazilatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Badiiy asarlar asosida munozaralar, qahramonlar tahlili samarali usullar hisoblanadi.

Ijtimoiy-pedagogik mexanizm. Bu mexanizm maktab, oila va kutubxona hamkorligini ta'minlashga yo'naltirilgan. Ijtimoiy muhitda mutolaa jarayonining qo'llab-quvvatlanishi o'quvchilarda kitobxonlik madaniyatining barqarorligini ta'minlaydi.

Pedagogik nuqtayi nazardan kitobxonlik madaniyati quyidagi tarkibiy komponentlardan iborat:

kognitiv komponent – matn mazmunini idrok etish va tushunish;

motivatsion komponent – kitob o'qishga bo'lgan ichki ehtiyoj va qiziqish;

emotsional komponent – badiiy asardan zavqlanish;

refleksiv komponent – o‘qilgan asarni baholash va xulosa chiqarish;

amaliy komponent – olingan bilimlarni hayotda qo‘llash.

Mazkur komponentlarning uyg‘un rivojlanishi o‘quvchida barqaror kitobxonlik madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Xorijiy va milliy tajribada kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish masalalari

Xorijiy pedagogik tajribalarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish ta‘lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaraladi. Jumladan, Yevropa va Osiyo mamlakatlarida maktablarda majburiy mutolaa dasturlari, kitobxonlik klublari va raqamli kutubxonalar faoliyat yuritadi.

Milliy ta‘lim tizimida esa kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan bo‘lib, bu borada qator me‘yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Ushbu hujjatlar ta‘lim muassasalarida kitobxonlik muhitini shakllantirishga xizmat qilmoqda.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Natijalar shuni ko‘rsatdiki: tajriba guruhida o‘quvchilarning kitob o‘qishga bo‘lgan qiziqishi 35–40 % ga oshdi; mustaqil mutolaa bilan shug‘ullanuvchi o‘quvchilar soni sezilarli darajada ko‘paydi; o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqi rivojlanganligi kuzatildi. Nazorat guruhida esa sezilarli o‘zgarishlar qayd etilmadi.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, kitobxonlik madaniyatini shakllantirish faqatgina adabiyot darslari bilan cheklanib qolmasligi lozim. Bu jarayon tizimli, uzluksiz va kompleks yondashuvni talab qiladi. Ayniqsa, motivatsion mexanizm o‘quvchining ichki ehtiyojini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqot natijalari pedagogik mexanizmlarning o‘zaro uyg‘un holda qo‘llanilganda yuqori samaradorlik berishini tasdiqlaydi. Bu esa ta‘lim amaliyotida kitobxonlikni rivojlantirish bo‘yicha maxsus dasturlar ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish pedagogik jihatdan puxta rejalashtirilgan mexanizmlar asosida amalga oshirilgandagina samarali bo‘ladi. Motivatsion,

didaktik, tarbiyaviy va ijtimoiy-pedagogik mexanizmlarning uyg‘unligi o‘quvchilarning mutolaaga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va ularni barkamol shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, kitobxonlik madaniyatini shakllantirish tasodifiy jarayon emas, balki maqsadga yo‘naltirilgan, tizimli va uzluksiz pedagogik faoliyatni talab etadi. Ushbu jarayonda motivatsion, didaktik, tarbiyaviy va ijtimoiy-pedagogik mexanizmlarning o‘zaro uyg‘unligi muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, o‘quvchilarda mutolaaga bo‘lgan ichki ehtiyojni shakllantirishga qaratilgan motivatsion mexanizm barcha boshqa mexanizmlarning samaradorligini belgilab beruvchi asosiy omil sifatida namoyon bo‘ldi.

XULOSA

Mazkur maqolada o‘quvchilarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning pedagogik mexanizmlari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida kitobxonlik madaniyati shaxs kamolotining muhim tarkibiy qismi ekanligi, u o‘quvchilarning intellektual rivoji, ma‘naviy-axloqiy tarbiyasi hamda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda yetakchi omil bo‘lib xizmat qilishi asoslab berildi.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqladiki, yosh va individual xususiyatlarga mos adabiyot tanlash, matn bilan ishlashning samarali metodlarini qo‘llash, badiiy asarlar asosida tarbiyaviy suhbatlar tashkil etish hamda maktab, oila va kutubxona hamkorligini yo‘lga qo‘yish o‘quvchilarning kitobxonlik faolligini sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish raqamli muhitda ham kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish imkonini berishi aniqlandi. Milliy va xorijiy tajribalar tahlili asosida shunday xulosaga kelindiki, kitobxonlik madaniyatini shakllantirish ta‘lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, uni rivojlantirish davlat siyosati darajasida qo‘llab-quvvatlanishi zarur. O‘zbekiston ta‘lim tizimida bu borada amalga oshirilayotgan islohotlar maktablarda mutolaa muhitini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Umuman olganda, mazkur maqolada bayon etilgan ilmiy xulosalar ta‘lim amaliyotida o‘quvchilarda kitobxonlik madaniyatini

shakllantirish bo'yicha samarali pedagogik mexanizmlarni ishlab chiqish va joriy etish uchun muhim metodik asos bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari kelgusida ushbu yo'nalishda olib boriladigan ilmiy izlanishlar uchun ham nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish to'g'risidagi qaror va farmonlar. – Toshkent, 2017–2023.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston – taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2022. – 320 b.
4. Abdullaeva M. Boshlang'ich ta'limda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 148 b.
5. Yo'ldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiyalar asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2017. – 240 b.
6. Hasanboyeva O. Ta'lim-tarbiya jarayonida shaxs kamoloti. – Toshkent: Sharq, 2018. – 200 b.
7. Rasulov R. O'quvchilarda mustaqil mutolaa ko'nikmalarini rivojlantirish. // Xalq ta'limi jurnali, 2020, №3. – B. 45–48.
8. Sharipova D. Kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishning pedagogik omillari. // Ta'lim va tarbiya ilmiy-amaliy jurnali, 2021, №2. – B. 62–66.
9. UNESCO. Reading for the Future: Literacy and Education Development. – Paris, 2019.